

УДК 343.9.01

С. С. Шрамко,
науковий співробітник відділу
кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України

ПОНЯТТЯ ТА СПЕЦИФІКА СТРАТЕГІЇ ЗМЕНШЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ

Стаття присвячена визначенню поняття стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів і правопорушень. Наведені теорії раціонального вибору та стандартних дій, поширені у зарубіжній кримінології. На підставі аналізу ситуативних заходів запобігання злочинності виокремлена специфіка досліджуваної стратегії.

Ключові слова стратегія, зменшення можливостей вчинення злочину, забезпечення, ситуативне запобігання злочинності, контроль над злочинністю.

Кримінологічна наука перебуває у постійному пошуку дієвих заходів протидії злочинності. Дослідження українських кримінологів збагатили знання щодо природи та сутності злочинності, заходів запобігання цьому явищу, причин та умов окремих злочинів, особливостей особи злочинця. Отримані результати повністю підтверджують думку щодо пріоритетності недопущення вчинення злочинів шляхом їх запобігання. Запобігання злочинності – реальний засіб її протидії, який передбачає здійснення цілої системи виважених та взаємопов'язаних заходів, як складової кримінологічної політики держави.

Кримінологічна політика – це науково обґрунтована стратегія і тактика запобігання злочинності за допомогою системи профілактичних заходів спеціально-кримінологічного характеру, а також шляхом відвернення та припинення окремих злочинів¹. Слід зазначити, що на сьогодні в Україні немає єдиної Державної програми стратегій запобігання злочинності.

¹ Зелинский А. Ф. Методика кримінологических исследований : учеб. пособие / А. Ф. Зелинский. – К. : НМК ВО, 1992. – С. 38.

Доцільність розробки та впровадження такої програми обґрунтували В. В. Голіна та М. Г. Колодяжний. Зокрема, ними запропоновано використовувати стратегії, що набули відображення у матеріалах конгресів ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя, а саме: стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів і правопорушень, втручання в кризові ситуації, залучення громадськості до запобігання злочинності, надання допомоги жертвам злочинів².

Грунтовно питання теорії й практики запобігання та протидії злочинності розглядалися у працях О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, І. М. Даньшина, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, О. М. Костенка, О. М. Литвинова, В. І. Шакуна, О. Ю. Шостко. Крім того, В. В. Голіною, М. Г. Колодяжним та О. М. Литвиновим безпосередньо приділялася увага дослідженню кримінологічних стратегій у контексті їх аналізу. Проте проблеми контролю над злочинністю та винахід відповідних заходів щодо цього залишаються малодослідженими в Україні.

Вміння завчасно протистояти злочинності та її проявам є однією із найважливіших умов ефективності боротьби з нею. Б. М. Головкін запропонував новітнє бачення суспільного запобігання злочинності, засноване на ідеї забезпечення безпеки від злочинності та її проявів. На його думку, такий підхід є вимогою часу, зумовлений сучасним усвідомленням суспільної значущості відвернення кримінальних загроз суспільному прогресу, забезпечення законності та правопорядку³. Отже, держава повинна мати дієвий набір заходів, завдяки якому була би досягнута мета – убезпечення суспільства від злочинних посягань. Як правило, такий набір

² Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2012. – С. 48–56.

³ Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія / Б. М. Головкін. – Х. : Право, 2011. – С. 302.

формується на основі державної концепції протидії злочинності та зветься стратегією.

Термін «стратегія» широко використовується у багатьох сферах суспільного життя. У загальному розумінні «стратегія» є діяльністю, спрямованою на отримання запланованого результату з урахуванням перспективи довготривалого розвитку. У філософському значенні «стратегія» – форма організації людських взаємодій, що максимально враховують можливості, перспективи, засоби діяльності суб'єктів, проблеми, труднощі, конфлікти, які перешкоджають здійсненню взаємодії⁴.

За визначенням О. М. Литвинова кримінологічна стратегія – це система обґрунтованих та офіційно прийнятих поглядів і уявлень, принципів і положень про шляхи, засоби і механізм захисту життєво важливих інтересів громадянина, суспільства, держави, законних з точки зору права, від внутрішніх і зовнішніх загроз злочинності⁵.

Відмічаючи актуальність розробки сучасних стратегій запобігання та протидії злочинності, зупинимося на визначенні поняття та специфіки стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів і правопорушень, яка, на нашу думку, є однією з пріоритетних.

Стратегія зменшення можливостей вчинення злочину первинно була задумана її розробниками як соціальний метод містобудування, архітектурного і дизайнерського забезпечення промислових підприємств, житлових приміщень, освітлення, банків, бізнесу, магазинів, маркування товарів, цінних предметів, використання систем контролю, створення більш ефективних фізичних перепон, бар'єрів на шляху злочинних проявів, патрулювання поліції разом із громадськістю та ін. У модернізованому

⁴ Стратегія [Электронный ресурс] / Кемеров В. Е. // Современный философский словарь. – М. : Панпринт, 1998. – Режим доступа : <http://terme.ru/termin/strategija.html>. – Загл. с экрана.

⁵ Литвинов О. М. Кримінологічна стратегія як компонент Стратегії національної безпеки України / О. М. Литвинов // Теорія і практика правоохоронної діяльності. – 2010. – № 3 (35). – С. 138.

вигляді цю стратегію можна представити як стратегію «захисного простору і фізичних бар'єрів для злочинності»⁶.

Власне розуміння стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів надав М. Г. Колодяжний. На його думку, – це законодавчо врегульована некаральна діяльність державних і недержавних суб'єктів, пов'язана зі зміною зовнішніх умов учинення злочинів та ускладненням формування й реалізації злочинної мотивації заходами нормативно-правового, технічного, організаційного, інформаційного, управлінського та іншого характеру й спрямована на запобігання злочинності й зменшення її негативних наслідків.

Тобто із наведених тлумачень випливає, що стратегія – це обґрунтована необхідністю система заходів (напрямів дій), спрямована на досягнення визначеної мети. У свою чергу, «можливість» означає наявність умов, сприятливих для чого-небудь, обставин, які допомагають чомусь⁷. На нашу думку, під стратегією зменшення можливостей вчинення злочинів слід розуміти узагальнений довгостроковий план (курс, напрям) дій та розподілу ресурсів, необхідний для усунення умов, сприятливих для вчинення злочинів.

Свого часу В. М. Кудрявцев писав, що злочин здійснюється не у порожнечі. Як людська дія (бездіяльність), так і розвиток причинного зв'язку та настання злочинного наслідку виникають у певних фізичних і соціальних умовах, які по-різному впливають на ці ознаки злочину. З цього приводу Б. М. Головкін висловився, що причина у статичному стані сама по собі нічого не породжує. Для настання наслідку (реалізації причини у динаміці) необхідне поєднання її з умовою. За своєю сутністю умова є потенційною можливістю утворення чогось іншого. Роль умови стосовно злочинності виконує соціальне середовище, що попередньо формує причину, а потім

⁶ Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід: монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. – Х.: Право, 2017. – С. 64–65; Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні. – С. 33.

⁷ Словник української мови: в 11 томах. – Т. 4. / уклад. І. К. Білодід, А. А. Бурячок та ін. – К.: Наук. думка, 1973. – С. 778.

створює об'єктивну можливість для переходу причини у свою діалектичну протилежність – наслідок⁸. Отже, головною ідеєю згаданої стратегії є зосередження уваги не на злочинцях, а на самому злочині, тобто наявності його вчинити. Тому стратегія має реалізовуватися шляхом передбачення ризиків щодо вчинення злочину та проведення відповідних заходів щодо усунення або суттєвого послаблення таких загроз.

В американській та західноєвропейській кримінологічній науці достатньо впливовим напрямом є теорія раціонального вибору або так званий неокласичний напрям. Ця теорія ґрунтується на тому, що особа, яка обрала злочинний шлях, прагне до максимальної вигоди від свого вчинку. Рішення індивіда залежать від тієї ситуації, в якій він перебуває – від місця, часу, наявності можливості вчинити злочин та наявності необхідної інформації⁹.

Також заслуговує на розгляд теорія стандартних дій. У своїх працях Р. Кларк та М. Фелсон намагалися розробити теорію, що була б корисною для правоохоронців, які кожного дня стикаються зі злочинністю. Її ідея полягає у тому, що злочин є результатом реалізації наявної можливості, а тому, якщо мінімізувати можливість вчинення злочину, загальна кількість злочинів зменшиться¹⁰. При цьому можливість вчинення злочину матиме свою специфіку для кожного з видів злочинів. Ймовірність учинення злочину підвищується в тому випадку, коли в одному місці і часі сходяться потенційний правопорушник і відповідний об'єкт без належної охорони.

Розвиток цих теорій сприяв виникненню такого напрямку, як ситуаційне запобігання злочинності. Воно полягає в заходах, спрямованих проти конкретних видів злочинів, що пов'язані з управлінням, дизайном або зміною

⁸ Головкін Б. М. Причинність у системі детермінації злочинності [Електронний ресурс] / Б. М. Головкін // Теорія і практика правознавства. – Вип. 1 (5). – 2014. – Режим доступу : <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6358/1/Golovkin.pdf>. – Заголовок з екрану.

⁹ Bottoms A. Place, Space, crime, and disorder // *The Oxford Handbook of Criminology* / A. Bottoms ; Ed. by Maguire M., Morgan R., Reiner R. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – P. 528–574.

¹⁰ Clarke R. Becoming a Problem-Solving Crime Analyst / R. Clarke, J. Eck ; Jill Dando Institute of Crime Science. – London : University College London, 2003. – Retrieved at : http://www.jdi.ucl.ac.uk/publications/other_publications/55steps. – Title of screen.

безпосереднього середовища, в якому вчинюється злочин, з метою зменшити можливість їх вчинення. Цей напрям ґрунтується на припущенні, що на вибір індивіда вчинити злочин впливають ситуаційні чинники. Привабливість ситуаційних заходів значною мірою полягає в їх здатності забезпечити реалістичні, прості та доступні рішення щодо конкретних злочинів при різноманітні конкретних умов та місць. Зокрема, успіх залежить й від ступеня усвідомлення потенційними злочинцями ситуаційних змін і їх несприятливості, ризику та вигідності. Так, виділяють три основні види ситуативних заходів: ті, що утруднюють вчинення злочину; ті, що підвищують ризик при вчиненні злочину; ті, що зменшують вигідність від вчинення злочину¹¹. Стисло розглянемо кожен із зазначених видів.

Утруднення вчинення злочину можна забезпечити низкою способів, наприклад: підвищення міцності фізичних перешкод поблизу конкретних об'єктів чи безпосередньо на цих об'єктах; обмеження доступу до певних місць, таких як житлові приміщення або торговельні центри; відволікання правопорушника; обмеження сприятливих чинників, а саме забезпечення умов, коли знаряддя для вчинення певних злочинів відсутні або обмежені.

Ризик при вчиненні злочину підвищується, коли зростає реальна чи ймовірна небезпека викриття, арешту або засудження. Реальність чи ймовірність арешту може бути посилена шляхом упровадження різних форм спостереження. У свою чергу, спостереження може бути «технічного» (наприклад, магнітний захист на товарах, маркування) або «персонального» характеру. Виділяють три види спостереження: офіційне спостереження, а саме захист власності, виявлення та відлякування правопорушників особами, які спеціально для цього призначені (поліція, служби безпеки тощо); спостереження з боку працівників, які спеціально не найняті для цього, але в силу своїх обов'язків виконують таку функцію, наприклад, консьєржі,

¹¹ Див.: Грэхем Д. Стратегии предупреждения преступности в Европе и Северной Америке / Д. Грэхэм, Т. Беннет ; изд. 2-е. – Хельсинки : HEUNI, 1995. – С. 34–51.

продавці у магазинах, паркувальники, вчителі тощо; природне спостереження, під яким слід розуміти захист осіб і власності звичайними громадянами. Що стосується останнього, то американським дослідником О. Ньюманом розвинена ідея, внаслідок чого виникло поняття «охоронюваного простору». У зміст цього поняття закладена думка, яка полягає в тому, щоб мешканці цього простору повністю контролювали його та почувалися на цій території у безпеці. У результаті дослідником розроблена цілісна концепція запобігання злочинам за допомогою дизайну навколишнього середовища (*crime prevention through environmental design*). На переконання О. Ньюмана, ймовірність злочину зменшується, якщо потенційний злодій вважатиме, що його можуть побачити, тим самим можливості спостереження значно збільшуються завдяки правильній організації простору різноманітними способами – дизайн, планування будівель та території навколо них¹².

Зменшення вигідності від вчинення злочину досягається шляхом зниження вартості об'єкта посягання. Існує чотири способи для вирішення цього питання: фізичне видалення потенційних об'єктів злочину; маркування майна; зменшення спокуси вчинити злочин; установлення правил щодо обмеження та регулювання правил. Розглянемо ці заходи на прикладі вандалізму. Основним мотивом учинення вандалізму є матеріальна вигода. Частіше такі акти трапляються на цвинтарі, де мисливці за кольоровими металами розпорошують могили та руйнують надгробні пам'ятники. Уникнути таких випадків можна шляхом «зміцнення мішені», що включає створення фізичних бар'єрів шляхом використання міцніших матеріалів і конструкцій, огороження уразливих об'єктів від руйнівників (встановлення огорож, замків). Також слід відмовитися від використання цінних матеріалів при виготовленні деталей навколомогильних конструкцій.

¹² Див.: Newman O. *Defensible space: crime prevention through urban design* / O. Newman. – New York : Macmillan, 1972. – 264 p.

Висвітлені ситуативні заходи частково складають ті напрями, які ми вкладаємо в поняття «стратегія зменшення можливостей вчинення злочину». За прийнятою в українській криминології термінологією ці заходи відповідають спеціально-криминологічному запобіганню злочинності, а точніше криминологічній профілактиці (випередження, обмеження, усунення, захист) та відверненню злочинів.

Ще одним пріоритетним та затребуваним напрямом у межах реалізації цієї стратегії є віктимологічне запобігання злочинності. Ученими встановлено, що віктимізація нероздільно пов'язана з умовами та якістю середовища проживання на місцевому рівні, а також із безпечністю територіального простору, в якому відбувається соціальна взаємодія між людьми з різних питань. Життєве середовище і територія перебування сприяють віктимізації, підвищують ступінь уразливості людей¹³. Отже, актуальним також є упровадження криминологічної поінформованості громадян про стан злочинності. Крім того, це не потребує великих матеріальних витрат, оскільки ґрунтується на природному прагненні людей до самозахисту.

Таким чином, специфіка розглядуваної стратегії полягає в тому, що діяльність спрямовується не на зміну поведінки злочинця, а виключно на убезпечення від злочинного випадку. При цьому об'єктом контролю стає не злочинність як сукупність певних злочинів, а шкода та загроза безпеці, що зумовлює винайдення нових методів реагування.

Підсумовуючи викладене, відмітимо таке. На сьогодні в Україні не вистачає теоретичного знання про один із перспективних напрямів запобігання злочинності, який охоплюється стратегією зменшення практичних можливостей вчинення злочинів. Розробка теорії цієї стратегії та

¹³ Головін Б. М. Як стають жертвами злочинів / Б. М. Головін // Проблеми законності : зб. наук. праць – 2017. – Вип. 136. – С. 169.

упровадження її на практиці сприятиме поліпшенню криміногенної обстановки в країні, що значно підвищить почуття безпеки в населення.

Список використаних джерел

1. Голіна В. В. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний ; за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2012. – 304 с.
2. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія / Б. М. Головкін. – Х. : Право, 2011. – 432 с.
3. Головкін Б. М. Причинність у системі детермінації злочинності [Електронний ресурс] / Б. М. Головкін // Теорія і практика правознавства. – Вип. 1 (5). – 2014 – Режим доступу : <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6358/1/Golovkin.pdf>. – Заголовок з екрану.
4. Головкін Б. М. Як стають жертвами злочинів / Б. М. Головкін // Проблеми законності : зб. наук. праць. – 2017. – Вип. 136. – С. 161–172.
5. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. – Х. : Право, 2017. – 284 с.
6. Грэхем Д. Стратегии предупреждения преступности в Европе и Северной Америке / Д. Грэхэм, Т. Беннет ; изд. 2-е. – Хельсинки : HEUNI, 1995. – 114 с.
7. Зелинский А. Ф. Методика криминологических исследований : учеб. пособие / А. Ф. Зелинский. – К. : НМК ВО, 1992. – 48 с.
8. Литвинов О. М. Криминологічна стратегія як компонент Стратегії національної безпеки України / О. М. Литвинов // Теорія і практика правоохоронної діяльності. – 2010. – № 3 (35). – С. 137–141.
9. Словник української мови : в 11 томах. – Т. 4. / уклад. І. К. Білодід, А. А. Бурячок та ін. – К. : Наук. думка, 1973. – 840 с.
10. Стратегия [Электронный ресурс] / Кемеров В. Е. // Современный философский словарь. – М. : Панпринт, 1998. – Режим доступа : <http://terme.ru/termin/strategija.html>. – Загл. с экрана.
11. Bottoms A. Place, Space, crime, and disorder / A. Bottoms // The Oxford Handbook of Criminology ; Ed. by Maguire M., Morgan R., Reiner R. ; Oxford : Oxford University Press, 2007. – P. 528–574.
12. Clarke R. Becoming a Problem-Solving Crime Analyst / R. Clarke, J. Eck ; Jill Dando Institute of Crime Science. – London : University College London, 2003. – Retrieved at : http://www.jdi.ucl.ac.uk/publications/other_publications/55steps. – Title of screen.

13. Newman O. Defensible space: crime prevention through urban design / O. Newman. – New York : Macmillan, 1972. – 264 с.

Шрамко С. С. Понятие и специфика стратегии уменьшения возможностей совершения преступлений

Статья посвящена определению понятия стратегии уменьшения совершения преступлений и правонарушений. Приведены теории рационального выбора и стандартных действий, распространенные в зарубежной криминологии. На основе анализа ситуативных мер предупреждения преступности выделена специфика исследуемой стратегии.

Ключевые слова: стратегия, уменьшение возможностей совершения преступлений, контроль над преступностью, ситуативное предупреждение преступности.

Shramko S. S. The Concept and Specificity of Strategy of reduction of opportunities for crimes committing

The article is dedicated to determination of the concept of the strategy of reduction of opportunities for committing of crimes and offences. The theories of the rational choice and standard actions that are spread in foreign criminology are given. On the basis of the analysis of situational crime prevention actions the specification of this strategy has been emphasized.

Key words: strategy, reducing opportunities for crimes committing, situational criminality prevention, control over criminality.